

Sosyal Bilimler ve Kütüphanecilik Alanında Nitel Araştırma Yöntemlerinin Kullanımı

Use of Qualitative Research Methods in Social Sciences and Librarianship

Nazan Özenç Uçak*

Öz

Bu makalede sosyal bilimler ve kütüphanecilik alanında kullanılan nicel ve nitel araştırma yöntemleri birbiriyle karşılaştırılmakta ve nitel yöntemlerin özellikleri ayrıntılı olarak incelenmektedir. Kütüphanecilikte nitel yöntemlerin kullanılmasıyla ilgili araştırmalara kısaca değinilerek Türk kütüphaneciliğinde nicel ve nitel yöntemlerin kullanımını değerlendiren belli başlı içerik analizi çalışmaları özetlenmektedir.

Anahtar sözcükler: Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri, Sosyal bilimlerde ve kütüphanecilikte nitel araştırma yöntemleri.

Abstract

In this paper, research methods used in social sciences, especially in librarianship are examined. Qualitative and quantitative research methods are compared. Differences between the two approaches are pointed out along with the strenghts and weaknesses of each methodology. The characteristics of qualitative research methods are examined in detail. Major content analysis studies that evaluate the use of both quantitative and qualitative research methods in Turkish librarianship are summarized.

Keywords: Research methods in social sciences. Qualitative research methods in social sciences and librarianship.

Giriş

Bilimsel bilginin tanımlanmasında daha çok bilginin nesnelliği, yinelenebilirliği, doğrulanabilirliği, evrenselliği, yordanabilirliği gibi özellikleri ile diğer bilgi

* Yrd. Doç. Dr.: Hacettepe Üniversitesi Kütüphanecilik Bölümü öğretim üyesi (ucak@hacettepe.edu.tr).

türlerinden (örneğin, felsefi bilgi, sanatsal bilgi gibi) ayrıldığı yönler vurgulanmaktadır. Bu tanımlama, fen bilimlerinde üretilen bilgiyi nitelemede büyük ölçüde yeterli olurken; sosyal bilimlerde ve insan bilimlerinde üretilen bilgi için pek yeterli değildir. İnam (1996) bilim ve bilimsel araştırmalardaki yaklaşım sorunlarını incelediği makalesinde, bilimi değişmeyen, mutlak özelliklere sahip, insan ve insanın yarattığı kültür üstü bir çaba olarak görmenin de; bilimin kültürden kültüre ve zaman içinde değişen bir etkinlik olarak algılanmasının da yanlış olduğunu söylemektedir. İnam'a göre bilimi anlamak, bilim dallarını ve onların sürekli çoğalan araştırma alanlarını tanımakla olanaklıdır. Bir tek bilim dalına indirgenmiş bilim anlayışının kısırlığından ve sığılığında sakınmamız gerekmektedir. Bilimsel bilgiyi diğer bilgi türlerinden ayıran temel ölçüt ise, belli bir yöntemle konuyu incelemesi ve bu yöntemle uygun veri toplama teknikleri kullanabilmesidir (Güvenç, 1996, s. 23).

Bilimsel bilgi, pozitivist/akılcı dünya görüşüyle ortaya çıkmış, belli kural ve ilkelerle elde edilen bir bilgi türüdür. Pozitivist düşüncenin temelinde, tek gerçeğin, tek doğrunun aranması vardır. Bu da akıl ve gözlemlerle mümkündür. Bu anlayış içinde nesnellik önemli bir unsurdur. Olgular çevreden ve zamandan soyutlanarak nesnelleştirilmekte; gerçekler doğru ölçüm ve sayılarla tanımlanabilmektedir. Bu bakış açısıyla bilime yaklaşıldığı için, doğa bilimlerinden sonra ortaya çıkan sosyal bilimlerde de, bilimsel bilgi üretebilmek için sosyal olaylar gözlenebilir ve ölçülebilir değişkenler olarak algılanmıştır. Pozitivist yaklaşımla gerçekleştirilen bilimsel araştırmalarda nicel yöntemler yoğun olarak kullanılmaktadır. Yirminci yüzyılda, sosyal bilimlerin gelişimiyle birlikte, pozitivist anlayışa alternatif yeni bir dünya görüşü oluşmaya başlamıştır. Pozitivizm ötesi ya da akılcılık ötesi denen bu yorumlayıcı yeni yaklaşımda, tek ve değişmez doğrular yerini, "bilgi ve doğru insandan bağımsız değildir" anlayışına bırakmıştır. Bu görüşe göre insanlar, anlamların yaratılma sürecine etkin bir şekilde katılmaktadır. Yine yorumcu yaklaşımla, bilimin sadece nesnel bilgi üretme süreci olmadığı; özellikle sosyal olayların genel yasalar üretmek yoluyla değil, her durumun kendine özgü boyutlarının araştırılması ile aşılacağı savunulmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 1999, s. 6-10).

Pozitivist dünya görüşü nasıl beraberinde nicel yöntemleri getirmişse, pozitivism ötesi yorumlayıcı dünya görüşü de amacına ve yapısına uygun ola-

rak nitel araştırma yöntemlerinin oluşmasına neden olmuştur. Fen bilimlerinde nitel yöntemlerle yapılan az sayıda çalışma olması, araştırmaların büyük bir kısmının nicel yöntemlerle yapılması bu alanın özellikleriyle bağdaşmaktadır. Aynı şekilde, sosyal bilimlerde nicel yöntemlerin yanı sıra, pek çok toplumsal olgu ve olayın araştırılarak, gerçeklerin açıklanmasında nitel yöntemlerden yararlanılması, alanın özellikleriyle yakından ilgilidir.

Nitel Araştırmanın Tanımı ve Özellikleri

Sosyal bilimler içine giren pek çok alanın nitel araştırmayı benimseyerek, kendilerine özgü yeni yöntemleri bu anlayış altında geliştirmeleri, nitel araştırmanın tüm bu etkinlikleri kapsayacak bir tanımını yapmayı zorlaştırmaktadır. Literatürde nitel araştırma, daha çok özellikleri ve uygulama alanlarıyla tanıtılmaya çalışılmaktadır. Nitel araştırma sözcüğünü bir şemsiye terim olarak gören Yıldırım ve Şimşek (1999, s. 18), bu tür araştırmayı şu şekilde tanımlamaktadırlar: Nitel araştırma *“gözlem, görüşme, ve doküman analizi gibi nitel veri toplama yöntemlerinin kullanıldığı, algıların ve olayların doğal ortamda, gerçekçi ve bütüncül bir biçimde ortaya konmasına yönelik nitel bir sürecin izlendiği”* araştırmadır (s.19, italikler özgün metinde var). Bir başka tanıma göre nitel araştırma; insanların doğal ortamlarında, günlük yaşamlarını sürdürürken incelenmesidir. Bu yöntem insanların nasıl yaşadıklarını, nasıl konuştuklarını, nasıl davrandıklarını ve neye nasıl tepki gösterdiklerini anlamaya çalışır (Rothery, Tutty ve Grinnel, 1996, s. 4).

Nitel araştırma, sonuçta bulgulara nicel anlamda ve istatistiksel işlemlerle ulaşılmayan bir yöntemdir. İnsanların yaşayış ve davranışlarının yanı sıra; kurumların faaliyetlerini ve işlerliğini, sosyal hareketleri ve karşılıklı ilişkileri incelemeye uygun bir araştırma yöntemidir (Strauss ve Corbin, 1990, s. 17-18). Nitel araştırmada sosyal olay ve olgular bağlı oldukları çevre içinde değerlendirilerek anlaşılmaya çalışılır. Amaç, bu ortamdan toplanan verilerden yola çıkarak sonuçlara ulaşmak ve bu sonuçları birbiriyle ilişkilendirerek bir kuram oluşturabilmektir.

Nitel araştırma farklı insanlar için farklı anlamlar ifade edebilmekte, bu durum araştırmanın ele alınışını etkileyebilmektedir. Bir araştırmanın nitel yaklaşımla ele alınmasının farklı nedenleri vardır. Bu nedenlerden ilki araştırmacının tercihi ve konuyla ilgili deneyimidir. Aynı şekilde, bağlı olunan disiplin araştırmacının tercihini etkileyebilir. Ancak, nitel yöntemin seçiminde en önemli neden araştırma probleminin özelliğidir. Örneğin, araştırma kişilerin sorunlarını, deneyimlerini ve düşüncelerini anlamayı gerektiriyorsa, seçilecek yöntemin nitel olması daha fazla önem kazanmaktadır (Strauss ve Corbin, 1998, s. 11).

Patton'a (1990) göre, nitel yaklaşımla yapılan bir değerlendirme, hem eleştirel hem de yaratıcı düşüncüyü içine almaktadır. Yaratıcı olmasının en önemli nedeni, çok sayıda olasılığa açık olmayı gerektirmesi, bu olasılıkların araştırılmasına fırsat vermesi ve çeşitli ifade şekillerinin kullanılabilmesidir. Çalışma süresince doğrusal olmayan bir düşünce şekliyle, geri ve ileri giderek konunun etrafında dolaşmak ve yeni bakış açıları kazanmak mümkündür. Araştırma süresince ortaya çıkabilecek gelişmeleri engellemeden bunların incelemeye alınması; çalışmayla bütünleşebilmek ve bundan zevk alabilmek bu yaklaşımın özelliğidir (Patton, 1990, s. 434-435).

Nitel çalışmanın tek tip bir tanımı yoktur. Yöntemin tanımlanmasında görülen tartışmalar, farklı uygulamalara neden olabilmektedir. Bu konuda prototip bir nitel yöntemin olmayışı, dahası bunun işin mantığına uygun olmaması konunun farklı algılanmasına neden olabilmektedir (Bradley, 1993, s. 431). Bu nedenle nitel yöntemi anlamada tanımdan çok yöntemin özellikleri üzerinde durmakta yarar vardır. Araştırmacılar genelde nitel araştırmayı tek bir tanımla sınırlandırmaktan kaçınırlarken, özelliklerinin belirlenmesinde hemfikirdirler ve pek çoğu nitel araştırmayı benzer özelliklerle tanımlamaktadırlar. Bradley (1993), Patton (1987; 1990), Neuman (1991), Marshall ve Rossman (1989), Weingand (1993), Yıldırım ve Şimşek (1999), Bogdan ve Biklen'in (1992) farklı sınıflandırdıkları halde üzerinde birleştikleri bu ortak özellikleri şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

Araştırma Ortamı

Nitel araştırmalarda amaç insan ve topluma ait olgu ve davranışları açıklamaktır. Bu olgular ve davranışlar genelde karmaşık ve değişkendir. Doğal ortamda oluşan gerçekler ve bunların oluşum nedenleri önemlidir. Araştırmacının kontrol edebileceği, deneysel bir ortam yaratması söz konusu değildir. Her olay kendi ortamında değerlendirilir ve genelleme yapılamaz. Bu nedenle "genellenebilirlik" nitel araştırmalarda önemli bir ölçüt değildir. Araştırmacının amacı, belli bir ortam ve belli bir süreçteki sosyal olayların incelenmesi olduğu için, çalışmanın aynen yinelenebilmesi olanaksızdır. Bu nedenle, nitel araştırmalarda her ortam için geçerli kurallar ve standartlar geliştirmek mümkün değildir. Her araştırma yapıldığı ortam ve kişilerle sınırlıdır (Yıldırım ve Şimşek, 1999, s. 21; Patton, 1990, s. 13-14). Nitel araştırmalar aynen kopya edilemez. Araştırmacı, araştırma şartlarını kontrolden bilerek kaçınır. Bu durum olayların aynen yansıtılması ve mevcut duruma konsantre olma açısından önemlidir. Araştırmacının amacı var olan güçlüğü çözebilmek ve bir araştırma stratejisi geliştirebilmektir. Nitel araştırmacının kendine özgü oluşunu ve aynen tekrarlanamamasını, gerçek yaşamın sürekli değişkenliği ile açıklamak mümkündür (Marshall, 1989, s. 148).

Nitel araştırmalarda, alan çalışması esastır. Araştırmayı doğal ortamında yapmak, bireyleri kendi doğal ortamlarında incelemek önemlidir. Bu tür araştırmaların yapılmasında kişilerle doğrudan temas kaçınılmazdır. Çalışmanın özelliği derinlemesine ve ayrıntılı yapılmasıdır. Bu durum geniş gruplarla çalışmayı olanaksız kılmaktadır. İdeal olan küçük gruplarla ve detaylı yapılan araştırmalardır.

Araştırmanın Yapılandırılması

Tüm sosyal araştırmalar iki temel mantıktan birine dayanmaktadır. Bunlar; araştırmanın önceden yapılandırılması (reconstructed logic) ve uygulamayla birlikte yapılandırılmasıdır (logic in practice). Nicel araştırmalarda önceden yapılandırma, nitel araştırmalarda ise uygulama sırasında yapılandırma anlayışı hakimdir. Araştırmanın önceden yapılandırılması, araştırmanın nasıl

yürütüleceğinin organize edilmesi, araştırmanın şekillendirilerek idealize edilmesi ve sistematik bir forma getirilmesi anlamına gelmektedir. Bu tip araştırmalarda araştırma modeli olabildiğince kusursuz olarak oluşturulur ve aşama aşama tanımlanır (Neuman, 1991, s. 323-324).

Araştırmanın uygulama içinde yapılandırılması ise, araştırmacının çalışma sürecini değerlendirerek, ortaya çıkan durumlara göre en iyi sonucu alabilmek için bilgi ve deneyimini kullanarak tavır alabilmesidir. Bu durum araştırmanın önceden yapılandırılmasına göre çok daha karmaşık, duruma göre değişen ve uygulanması çok daha zor bir yoldur. Nitel araştırmalarda izlenen bu yol, hiç bir zaman nicel araştırmalarda olduğu gibi düz ve önceden belirlenmiş bir yol değildir. Nitel araştırmalarda izlenen yol, toplanan her veriyle araştırmanın yeniden yapılandırılmasını gerektirir. Bazen ayrıntıya inmeyi, bazen de geriye dönerek araştırmayı tekrar değerlendirip sonra ileri adım atmayı gerektiren zikzaklı bir yol izlenmektedir (Neuman, 1991, s. 324). Araştırmacı her veriyle bir deneyim kazanır ve kazandığı her deneyimle araştırmacının olaya ve araştırmaya yaklaşımı değişir.

Araştırma süreci hem öğrenmeyi, hem de araştırmayı içine alan bir süreçtir. Araştırmacı bu süreç içinde öğrendiklerini araştırmaya aktarmaktan çekinmez. Önemli olan mevcut koşullara göre esnek olabilmektir. Esneklik ve açıklık, belirsizliklerle başa çıkmayla yakından ilgilidir (Strauss ve Corbin, 1998, s. 4-6). Nitel yöntemler özellikle keşfetmeye ve ortaya çıkarmaya yönelik, tümevarımsal mantığa dayalı yöntemlerdir. Tümevarımsal düzenleme, belirli gözlemlerle başlar ve genel örnekler oluşturmaya yönelir. Tümdengelim yöntemiyle aralarındaki fark, hipotezin oluşturulma aşamasına dayanmaktadır. Nitel araştırmalarda, nicel araştırmaların tersine, araştırma problemi, hipotez, süreç ve aşamalar ayrıntılı olarak çalışmanın başında ortaya konmaz. Araştırma problemi genelde verilerin toplanması ve yorumlanması aşamasında oluşturulur. Araştırma süresince kavramsal ve yöntemsel yapı karşılaşılan problemlere bağlı olarak değişebilmektedir. Araştırmanın yönü, yöntemi ve veri toplama teknikleri, ortaya çıkan durumun çözümüne yardımcı olacak şekilde yeniden düzenlenebilmektedir. Bu nedenle, nitel araştırmalarda araştırma yapısının, konu ve problem anlaşıldıkça oluştuğunu söyleyebiliriz (Patton, 1987, s. 15).

Temelde nitel araştırma üç aşamadan oluşmaktadır. Bunların ilki, çok çeşitli tür ve kaynaktan ayrıntılı olarak verilerin toplanması; ikincisi, bu verilerin inceliklerle değerlendirilerek düzenlenmeleri ve kavramsallaştırılmalarıdır. Bu aşama verilerin kodlandırılmasını da gerektiren organizasyon ve yorumlama aşamasıdır. Son aşama çözümlenme sürecidir. Bu süreç, yazılı ve/veya sözlü olarak bulguların detaylı yorum ve açıklamasını içerir (Strauss ve Corbin, 1998, s. 11-12).

Bakış Açısı ve Yaklaşım

Nitel yöntemlerin aksine, nitel araştırmalarda doğruluğu veya yanlışlığı sınanmak üzere, önceden bir hipotez oluşturma zorunluluğu yoktur. Bunun yerine, araştırmacının, topladığı verilerden yola çıkarak bir kurama ulaşması esastır. Bu nedenle, nitel araştırmalar genelde tümevarım yaklaşımına dayanmaktadır. Tümevarımla tümdengelim arasındaki en büyük fark, hipotezin oluşturulma aşamasından kaynaklanmaktadır. Tümdengelim yaklaşımıyla yapılan araştırmalarda önceden tanımlanmış, kesin, açık ve ölçülebilir amaçların sınanması esastır. Oysaki tümevarımsal yaklaşımda araştırmacı, hedeflerini önceden belirlemeden, durumları sınırlamadan, olayları ve olguları doğrudan gözleyip inceleyerek verileri toplamaktadır. Ancak bu, iki yaklaşımın birbiriyle bağdaşmadığı anlamına gelmemektedir. Her iki yaklaşımı bir arada kullanan çok sayıda araştırma vardır. Bu tip çalışmalarda, değerlendirme soruları tümdengelimle tasarlanıp, doğrudan gözleme dayalı tümevarımsal analizlerle desteklenmektedir. Sorun ve değişkenlerin neler olduğunu bulmak için tümevarımsal analizden; bulguların doğrulanması amacıyla hipotezin sınanmasını gerektiren tümdengelimsel yaklaşıma; sonra tekrar tümevarımsal analizle hipotezin değerlendirilmesi, beklenmeyenlerle, ölçülemeyen faktörlerin değerlendirilmesi yönüne bir akış vardır (Patton, 1987, s. 15-16).

Nitel araştırmalarda bütüncül bir bakış açısı vardır. Araştırmacı, parçalardan bütüne ulaşmaya çalışır. Ancak bu yaklaşımda, bütünün, onu oluşturan parçaların toplamı olmaktan daha fazla bir anlamı olduğu kabul edilmektedir. Bu düşünceyle, araştırma konusu olan değişkenler birbirinden bağımsız değil, bir arada ele alınarak değerlendirilir. Değişkenler birbirleriyle ilişkilidir ve

kendi başlarına bir anlam taşımamaktadırlar. Bu açıdan bakıldığında, bireylerin ve sorunların ait oldukları çevreden soyutlanarak incelenemeyeceği ortaya çıkmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 1999, s. 23-24). Aynı şekilde, bir programın sosyal ve politik şartlarının tanımlanması ve anlaşılması, programın bütün olarak anlaşılması için gereklidir. Bir araştırmanın bütüncül yaklaşımla oluşturulması; ayrıntılara dikkat edilmesini, karşılıklı dayanışmayı, ortaklığı, beklenmeyen durum ve koşullara hazırlıklı olmayı gerektirir. Bu yaklaşımda amaç, tek başına, gerçeklerden uzak ve mevcut koşulların dışında bir program oluşturmaktan kaçınmaktır (Patton, 1987, s. 14).

Nitel Verinin Toplanması ve Analizi

Nitel araştırmalarda kuram, toplanan veriler üzerine oluşturulur. Nitel verinin ne olduğunu bilmek, ne aradığını bilmekle yakından ilgilidir. Veri toplama aşamasına geçmeden önce bazı sorulara yanıt aranmalıdır. Toplanacak verinin kimin için olduğu; bulguların kim tarafından kullanılacağı; ne tür bilgiye ihtiyaç duyulduğu; elde edilen bilginin nasıl değerlendirileceği; bilginin ne zaman için gerekli olduğu; değerlendirmenin nasıl yapılacağı soruları önceden yanıtlanmalıdır. Bu sorulara verilecek yanıtlar araştırmaya uygun verinin türünü tayin edecektir. Ancak veri toplamada, önceden kesin ve katı kurallar konması doğru değildir. Farklı durumlara göre yeni düzenlemeler yapılabilir. Bu konuda tek ve ideal bir standart söz konusu değildir (Patton, 1987, s. 8-9; 1990, s. 12).

Nitel araştırmalarda üç tip veri toplama tekniği ön plana çıkmaktadır. Bunlar sırasıyla: 1. Derinlemesine, açık ve sınırsız görüşme; 2. Dolaysız gözlem; ve, 3. Yazılı dokümanların analizidir. Görüşme yoluyla toplanan veriler; insanların deneyimleri, düşünceleri, görüşleri, duyguları ve bilgileri hakkında ipuçları vermektedir. Gözlem yoluyla elde edilen veriler; insanların etkinlikleri, davranışları ve kişiler arası karşılıklı etkileşimin olduğu tüm alanlardaki detaylı tanımları vermektedir. Doküman analizi ise, belli bir dokümanın çözümlenmesi esasına dayanmaktadır. Bu dokümanlar; resmi ve örgütsel kayıtlar, raporlar, program kayıtları olduğu gibi, kişisel dokümanlar, açık ve sınırlandırıl-

mamış sorulara verilen yanıtların kayıtları gibi her tür belgeyi içine almaktadır (Patton, 1990, s. 10).

Birşeyin anlamı farklı insanlar tarafından farklı farklı algılanabilmektedir. Önemli olan bu anlam farklılıklarının ortaya konabilmesidir. Nitel araştırmalarda bireylerin olay ve olguları nasıl anlamlandırdıklarını anlayabilmek için katılımcıyla yapılan görüşmelerde konuşmanın ilave sorularla derinleştirilmesi gerekebilir. Soruların önceden bir sınırlama yapılmadan, araştırmanın özelliğine göre genişletilebilmesi, sorunun açıklanmasında büyük katkı sağlamaktadır (Bradley, 1993, s. 435).

Nitel çalışmalarda, araştırmacının zamanının büyük bir bölümü, verilerin nasıl toplanacağına planlanması, toplanması ve analiziyle geçmektedir. Araştırmacı olay ve olguları ilk elden gözler, etkinlikleri izler ve katılımcılarla doğrudan görüşerek verileri toplar. Görüşmeler daha çok insanların algı, düşünce ve deneyimlerini anlamaya yönelik olup; bireysel olabildiği gibi gruplarla da yürütülebilmektedir. Çalışmayla ilgili kayıt ve dokümanlar analiz edilir ve bu analiz sonucu çok miktarda (bazen binlerce sayfaya, onlarca kasete ulaşan) not tutulur. Sonuçta ulaşılan bu büyük miktarda verinin detaylı bir analizi yapılır. Bu veriler ana temalar altında toplanarak gruplar halinde organize edilir ve tanımlanır.

Nitel araştırmalarda, önceden yapılandırılmış, sınırlı sayıda sorudan oluşan testler uygulanmaz. Bu yöntemde bireyler önemli veri kaynağı olarak görülürler ve yanıtlarının sınırlandırılması düşünülmez. Katılımcılar deneyim, bilgi, algı ve düşüncelerini olduğu gibi açıklıkla ifade ederler. Bu nedendir ki, nitel araştırmaların küçük gruplarla ve derinlemesine yürütülmesi beklenir. Denek sayısı az olmasına rağmen, araştırma sonucu çok miktarda ve kapsamlı veriler elde edilmektedir. Bu verinin analizi uzun zaman ve emek isteyen bir süreci gerektirir.

Nitel araştırmalar büyük ölçüde yoruma ve eleştirel yaklaşıma dayanmaktadır. Bu nedenle toplanan verilerin nicel çalışmalarda olduğu gibi sayılarla ifade edilmesi beklenmez. (Verilerin sözlü yorumunun yanı sıra sayılarla ifadesini de veren çalışmalar vardır. Bundan çıkarılması gereken sonuç, nitel çalışmalarda verilerin sayılarla açıklanma zorunluluğu olmadığıdır.) Önemli

olan, araştırmacının bu verilerle, sosyal yaşamı olduğu gibi araştırmasına yansıtabilmesidir. Sosyal yaşamın kesin ölçümü ve sayılarla açıklanmasının zorluğu bilinerek, bunların yerine anlamlar, tanımlar, semboller ve durumlar üzerine yoğunlaşılır. Araştırma soruları, üzerinde çalışılan sosyal grupların özelliklerine göre oluşturulur (Neuman, 1991, s. 322).

Araştırmacının Rolü

Nitel araştırmalarda araştırmacı çalışmanın bir parçasıdır. Araştırmanın içinde bizzat yer alır ve doğrudan veri toplamaya katılır. Var olan bilgi ve deneyimiyle verileri analiz eder ve bakış açısına göre bunları yorumlar. Bu özellikler nedeniyle nitel araştırma yöntemleri kullanan kişi, nicel araştırma yöntemleri ile çalışan araştırmacıdan ayrılır. Nicel yöntemle yapılan araştırmalarda özen gösterilen nesnellik kaygısı nitel araştırmalarda gerçeğe ulaşmak, araştırmacının deneyiminden yararlanmak düşüncesiyle ikinci planda kalmaktadır. Bu endişe bulguların ve veri toplamadaki ayrıntıların geniş bir şekilde araştırma raporunda açıklanmasıyla aşılmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 1999, s. 22-23). Araştırmacının konuyla ilgili birikimi, araştırma süresince edindiği deneyimle artar ve araştırmacının araştırmaya bakışını etkiler. Araştırmacının konuyla ilgili bir yorumunun olması ve bunun çalışmaya yansması kaçınılmazdır (Bradley, 1993, s. 431-433).

Nitel araştırmada araç araştırmacıdır. Bu nedenle bu yöntemle araştırma yapacak kişinin hüneri, bilgisi, yeteneği ve titizliği önemlidir. Nitel araştırma, araştırmacının konuya bakış açısı ve sorumluluğuyla şekillendirilir. Araştırmacının konuya hakim olması, toplanan verinin kontrolünün ve analizinin yapılabilmesi için şarttır. Nitel araştırma uygulama içinde yapılandırıldığı için, araştırmacının uygun yöntemi seçebilme ve gerekli kontrolü oluşturabilme yeteneğine sahip olması beklenir (Marshall ve Rossman, 1989, s. 147-148). Nitel araştırma yöntemleri kullanan kişinin çalışma sırasında topladığı verilerle geriye bakıp, çalışmanın eleştirel analizini yapması gerekir. Bütün bunlar için kuramsal ve sosyal duyarlılığa, akılcı bir gözlemcilik gücüne, birikimleri kullanarak izlenimleri yorumlama yeteneğine sahip olması gerekir. Araştırmacının insanlarla iyi ilişkiler kurabilmesi ve empati sahibi olması; önyargılı

ve peşin hükümlü olmaması çalışmanın başarısı için önkoşullardır (Strauss ve Corbin, 1990, s. 18; 1998, s. 6-7).

Nicel ve Nitel Yöntemler Arasındaki Farklılıklar

Nicel ve nitel araştırma yöntemleri hangi bilimsel yaklaşım ekolüne göre kullanıldıklarına bağlı olarak birbirinden farklı özelliklere sahiptir. Nicel ve nitel yöntemlerin "gerçeğe" bakışı farklı olduğu için hipotez oluşturma anlayışları da farklıdır. Pozitivist yaklaşıma dayanan nicel araştırmada gerçek; insandan bağımsız, kendine özgü işleyişi olan ve değişmez olgulardır. Nicel araştırmada amaç insandan, kültürden ve zamandan bağımsız olarak doğruları keşfetmek ve bunları evrensel yasalarla genellemektir. Bu yaklaşımın tersine, nitel araştırmalarda gerçeklik, insana, zamana, kültüre bağlı ve sürekli yeniden oluşturulan toplumsal bir olgudur. İnsandan bağımsız nesnel ve evrensel yasalar bulma yerine belirli durum ve koşullarda belirli olgu ve olayları derinlemesine inceleyerek açıklamaya çalışır (Yıldırım ve Şimşek, 1999, s. 30-31). Bu anlayışla nicel araştırmalar bir hipotezin sınanmasıyla başlar. Araştırma önceden oluşan kurallara ve sistematik bir plana dayanmaktadır. Oysaki nitel çalışmalarda sonuç önceden tahmin edilemez, araştırmacı verileri topladıktan sonra ancak bir sonuca varabilir. Nitel yöntem, seçilen konunun önceden hazırlanmış bir plana bağlı olmadan derinlemesine ve olabildiğince ayrıntılı çalışılabilmesine olanak vermektedir. Nicel yöntemle yapılan araştırmalarda, değişik perspektif ve deneyimlere sahip insanları, standart bir ölçümle, daha önceden saptanmış kategorilere göre ayırmak mümkünken; nitel yöntemde bulgulara erişebilmek için detaylı ve açık bir sorgulama yürütülmektedir. Kategoriler, sorgulama sonucu elde edilen verilere göre oluşturulur. Nicel yöntemle, sınırlı sayıdaki soruyu büyük kitlelere yönelterek, tepkilerin topluca ölçülmesi mümkündür. Bu durum nicel araştırmaların en büyük avantajlarından birisidir. Böylece çok sayıdaki verinin kısa sürede toplanabilmesi, istatistiksel olarak değerlendirilebilmesi ve karşılaştırılabilmesi olanağı sağlanmaktadır. Bu tür bir çalışma sonucunda, genelleme yapmak, bulguları gruplandırmak, çalışma sonucunu kısa ve özlü olarak sunabilmek çok daha kolaydır. Oysaki nitel yöntemler, yapısı gereği az sayıda insanla ve derinlemesine çalışmayı gerektirmektedir. Daha önce de değindiğimiz gibi, nicel yön-

temlerin aksine, nitel yöntemlerle az sayıda insandan çok büyük miktarda ve son derece ayrıntılı veri elde edilir. Bu bilgilerin değerlendirilmesi ve sınıflandırılması zor ve zaman alıcı bir iştir. Çalışma, yapıldığı ortama özgüdür. Bu nedenle genelleme yapmak zordur (Patton, 1990, s. 13-14).

Nitel yöntemde ölçümler veri toplanmadan önce sistematik olarak oluşturulur ve bir standarda dayandırılır. Veriler, bu ölçümler sonucu elde edilir ve sayılarla ifade edilir. Nitel yöntemde ise, ölçümler genelde bireysel durumlara ve araştırmaya özgüdür. Veriler, kayıtlardan, dokümanlardan, gözlemlerden elde edilir ve sözel olarak ifade edilir. Nicel yöntemde kuram büyük ölçüde nedenseldir ve tümdengelim esasına dayanmaktadır. Oysa, nitel yöntemlerde kuramın nedensel olma zorunluluğu yoktur. Araştırma kuramı nedensel olabileceği gibi, olmayabilir de. Ancak, nitel yöntemlerde çalışma tümevarım esasına dayanarak tasarlanır (Neuman, 1991, s. 322-323).

Nitel araştırmalarda sınırlı sayıda değişkenin sınanması gerekirken; nitel araştırmalarda, birbiri içine geçmiş, karşılıklı ve karmaşık değişkenlerin ilişkilerinin sınanması söz konusudur. Bağımlı, bağımsız ayırımından çok, olayın bütünlüğü içinde var olan ilişkinin değerlendirilmesi gerekmektedir. Nicel çalışmalarda, olay ve olgular parçalar halinde incelenirken; nitel araştırmalarda bütüncül bir yaklaşım vardır. Nicel araştırma yapan bir araştırmacı, hangi değişkenin hangi değişken üzerinde etkili olduğunu önceden bilmek ve bu etkiyi ölçmek zorundadır. Bu durum, araştırmacının kontrollü bir ortamda yapılmasına neden olmaktadır. Oysa nitel araştırmalar, doğal ortamları içinde gerçekleştirilir ve koşullar dışardan kontrol edilemez. Araştırma problemi kendi doğal koşulları ve seyri içinde ele alınarak çalışılır (Rothery ve diğerleri, 1996, s. 5).

Bu iki yöntem arasında bir diğer önemli fark da araştırmacıların yüklendikleri rolden kaynaklanmaktadır. Nicel araştırmalarda, araştırmacının tarafsızlığı, çalışmanın nesnelliği açısından son derece önemli olurken; nitel araştırmalarda araştırmacı çalışmanın bir parçası durumundadır. Nitel araştırma yapan kişi, araştırma sonucu bulguların birleştirilmesi, anlamlandırılması aşamasında bir yorumcu rolü üstlenir. Araştırmacının bilgi birikimi, deneyimi, konuya hakimiyeti ve sorumluluk anlayışı önemlidir ve yorumlama aşamasında araştırmacı bu özelliklerinden yararlanır (Neuman, 1991, s. 322-323; Yıldırım ve Şimşek, 1999, s. 45-47) .

Nitel araştırmalarda araştırma raporu genelde tablo ve şemalardan oluşmakta, bulgular sayılarla ifade edilmektedir. Araştırmacı sayıların ne anlama geldiğini ve hipotezle nasıl ilişkilendirileceğini açıklar. Nitel yöntemde ise yorum farklıdır. Nadiren rakamlara dayalı tablolar kullanılır. Genelde bulgular sözel olarak açıklanmakta; alıntılarla, özel durumların yansıtılmasıyla desteklenmektedir. Yorumların verilisinde, harita, fotoğraf gibi görsel sunumlardan yararlanılabilmektedir. Araştırmacı görüşmeler sonucu elde ettiği bulguları olduğu gibi raporuna aktarabileceği gibi, bunları yorumlayarak da anlaşılır hale getirebilir (Neuman, 1991, s. 329).

Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırmanın Yeri ve Önemi

Uzun yıllar bilimsel araştırmaların pozitivist yaklaşımla ele alınması, fen bilimlerinin doğasına uygun olması nedeniyle bu alandaki araştırmaların gelişimini desteklerken, sosyal bilimlerde bazı alan ve konuların araştırılmasında sıkıntılar yaratmıştır. Sosyal bilimlerin yapısı gereği doğa bilimlerinden farklıdır. Sosyal bilimlerin konusu daha çok insan, toplum, kültür ve uygarlıkları içine almaktadır. Bu alanların en önemli ve ortak özelliği ise sürekli değişim içinde olmalarıdır. Sosyal bilimlerde, diğer disiplinlerin aksine, belli etkilerin sürekli olarak aynı tepkileri doğurması ve bunların her ortam, kültür, topluluk ve zaman için geçerli olması söz konusu değildir. Bu nedenle bilimsel araştırma tanımlarında sıkça geçen “nesnellik”, “evrensellik”, “genellenebilirlik” ve “yordanabilirlik” gibi özellikler fen bilimleri için olmazsa olmaz özellikler iken, sosyal bilimlerde bazı alan ve konuların doğasına ters düşebilmektedir.

Sosyal bilimciler için araştırma, karmaşık insan ilişkilerinin daha iyi anlaşılabilmesini sağlayacak bir süreçtir. Sistematik olarak araştırmacı bu etkileşimlerle ilgili bilgi toplar, sonuçlarını değerlendirir ve elde ettiği bulgulara dayanarak yorumunu yapar. Sosyal bilimlerde bir araştırma, çoğunlukla karmaşık, dağınık ve en önemlisi sonucu önceden belli olmayan bir çalışmadır (Marshall ve Rossman, 1989, s. 17).

Bilimsel bilgi elde etmenin temel ölçütü, incelenen konuya elverişli belli bir araştırma yöntemi ile bu yöntemeye uygun veri toplama tekniklerinin kullanılmasıdır. Yeryüzünde binlerce dil ve kültür sistemleri olduğu ve bu sistemlerin her

birinin az veya çok sürekli değiştiği düşünülürse, fen bilimleri için çok önemli olan “yinelenebilirlik” ve “doğrulanabilirlik” koşullarının sosyal bilimlerde yerine getirilmesinin ne kadar güç olduğu görülebilir. Belli bir yer ve zamanda, belli bir toplum için geçerli olan bilgiler, değişimlerden ötürü, başka bir toplum için ya da belli bir süre sonra geçerli olmayabilir (Güvenç, 1994, s. 23-24). Durum böyle olmasına rağmen, uzun yıllar sosyal bilimlerde yapılan her tür bilimsel çalışma, fen alanı için kabul edilen yaklaşım ve kalıplar içinde ele alınarak araştırılmaya çalışılmıştır. Sonuçta sosyal bilimciler, fen bilimcilerin yöntem ve teknikleriyle toplumsal olayları ve kültürleri anlamaya çalışmışlardır. Bu yaklaşımla, çalışma koşullarını önceden oluşturmuşlar, istatistiksel yöntemler geliştirmişler ve bulgularını sayısal sonuçlar olarak ifade etmeye çalışmışlardır. Bazı çalışma konuları bu yaklaşıma dayanarak, nicel yöntemlerin kullanımına olanak verse de, bazı konu ve araştırmaların bu yöntemle ortaya konmasının mümkün olmadığı zaman içinde anlaşılmıştır. Nicel yöntemlerin yeterli olmamasıyla birlikte bu alanda yeni yöntem arayışları başlamıştır.

Sosyal bilimcilerin nitel araştırmaya yönelmeleri, sosyal bilimlerin gelişimiyle paralellik göstermektedir. Özellikle 20. yüzyılda sosyoloji, psikoloji, antropoloji gibi ortak noktası insan ve insan davranışları olan alanların bilimsel platformda gelişmesiyle birlikte, insan davranışlarının ancak bütüncül ve esnek bir yaklaşımla araştırılabileceği anlaşılmıştır. Geleneksel yöntemlerle bu araştırmaları yapmanın mümkün olmadığına anlaşılmamasıyla, yeni bir anlayış ve perspektife ihtiyaç duyulmuştur. Nitel yöntemlerin gelişimine baktığımız zaman, önceleri her alanın kendi araştırma ihtiyacına yönelik bir yöntem geliştirdiğini, dolayısıyla ortaya çıkan yöntemin bağlı olduğu disiplinin özellikleriyle sınırlı kaldığını görmekteyiz. Bu amaçla; antropoloji alanında etnometodoloji (ethnomethodology); sosyoloji alanında Şikago Okulu (Chicago School) yöntemi ve simgesel etkileşimcilik (symbolic interactionism); felsefe alanında kavram analizi (concept analysis) ve görüngübilimsel yaklaşım (phenomenological approach) yöntemleri ortaya çıkmıştır. Disiplinlerarası alanlarda ise, toplumsal dilbilim (sociolinguistic), konuşma analizi (discourse analysis, conversational analysis) ve klinik yöntem (clinical methodology) gibi deneysel yöntemlerin dışında, insanı ve sosyal olayları daha iyi anlamaya

uygun yöntemler geliştirilmiştir. Bu durum nitel araştırmalara duyulan gereksinimin ne kadar geniş bir alana yayılmış olduğunu göstermektedir. Özellikle karmaşık sosyal olayların anlaşılabilirliği ve açıklanabilirliği için nitel yöntemlerin kullanılması gerekmektedir (Marshall ve Rossman, 1989, s. 9).

Bu yöntemler zamanla diğer disiplinlerde de kullanım alanı bulmuş ve/veya farklı disiplinlerin kullanabildiği nitel yöntemler geliştirilmiştir. Nitekim, kuram oluşturma (grounded theory) ve içerik analizi (content analysis) kütüphanecilik alanı için tasarlanmamış olmalarına rağmen, bu alanda özellikle de kullanıcı araştırmalarında sıkça kullanılan nitel yöntemlere örnektir. Bu yöntemlerin kısaca tanımlanmasında yarar vardır.

Sosyal Bilimlerde Kullanılan Belli Başlı Nitel Yöntemler

Sosyal bilim alanında nitel yöntemlerin gelişmesinde antropoloji ve sosyoloji alanlarının, diğer alanlara göre daha verimli olduğu görülmektedir. Antropoloji alanında, belli bir kültürün nicel yöntemlerle araştırılmasında yaşanan zorluklar, nitel yöntemlerin geliştirilmesinde temel oluşturmuştur. Bunlardan etnografik yöntem, bireylerin günlük yaşamlarını incelemek ve bunların bireyin gelişimindeki rolünü sınamak amacıyla oluşturulmuştur. Antropoloji alanında geliştirilen bir diğer yöntem, sıradan davranışların araştırılması amacıyla oluşturulan etnometodolojidir. Bu yöntemle bireylerin, özellikle çevrelerini nasıl algıladıkları ve düzenledikleri araştırılabilmektedir. Ekolojik psikoloji (ecological psychology) yaklaşımında davranışların şekillenmesinde bireyle çevre arasındaki karşılıklı etkileşimin açıklanmasına çalışılmaktadır. Bu yöntemin temel amacı, çevrenin insanlar üzerindeki etkisini analiz edebilmektir. İletişim etnografisi (ethnography of communication) ise daha çok sözlü ve sözsüz iletişim üzerine odaklanmakta; gözlem ve görüşmenin yanı sıra, ses ve görüntü kayıtları aracılığıyla da veri toplamaktadır (Marshall ve Rossman, 1989, s. 9-10).

Nitel yöntemlerin geliştirildiği bir diğer önemli alan sosyolojidir. Sosyoloji alanında geliştirilen Şikago Okulu yöntemi (Chicago School) doküman analizi konusunda, nitel araştırma açısından önemli bir örnektir. Yüzyılın başında Amerika Birleşik Devletleri'ne göçmen olarak gelen Polonyalılar üzerine ya-

pılan araştırmalar, bu yaklaşımın temelini oluşturmaktadır. Göçmenlerin üçte birinin Polonyalı olması, bunların büyük bir kısmının Şikago'ya yerleşmesi ve bu dönemde ABD'nin önde gelen sosyologlarından Thomas ve Znaniecki'nin bu konuda çalışıyor olmaları, yöntemin oluşmasında etkili olmuştur. Şikago Okulu yöntemi, bireylerin ve dokümanların incelenmesine dayanmaktadır. İlk incelemeler; göçmenlerin mektupları, yaşam öyküleri, basında konuyla ilgili çıkan haberler, resmi dokümanlar, göçmenlere ait sosyal çalışma kayıtları, mahkeme tutanakları ve raporlardır. Bu yöntem özellikle doküman analizi açısından değerlidir (Jupp ve Norris, 1993, s. 37-38).

1960'ların sonlarında, yine sosyoloji alanında simgesel etkileşimcilik, pozitivist görüşe alternatif olarak geliştirilmiştir. Yorumlama esasına dayalı olan bu yaklaşımın kurucusu George H. Mead olmasına rağmen, yaklaşıma metodolojik bir form kazandıran sosyolog Herbert Blumer'dir. Blumer'e göre simgesel etkileşimcilik yöntemi üç temel ilkeye göre açıklanabilmektedir. Bunlar; insanların dünyada var olan şeylere karşı geliştirdikleri davranışlarını belirleyen nedenin, onların bu insanlara ifade ettiği anlam olduğu; bu anlamlandırmanın sosyal etkileşimden türediği ve bu anlamların yoruma bağlı olduğu ilkelidir. Sosyal gerçeklerin simgesel etkileşimcilikle anlaşılabilmesi için sadece bu gerçeklere ilişkin verilerin toplanması değil, bunların yorumlanabilmesi de gerekli ve önemlidir (Sutton, 1998, s. 271).

1970'lerin ortalarında geliştirilen eleştirel paradigma (critical paradigm), nitel yaklaşım içinde doküman analizine bir başka boyut kazandırmıştır. Doküman analizine bir diğer önemli örnek ise içerik analizidir. İçerik analizinin en önemli özellikleri: çalışmanın belli şema ve kurallara oturtulması; bu kuralların birbiriyle ilişkilendirilerek, sistematik bir şekilde yürütülmesi; metin içinde geçen terimlerin geçiş sıklığının dikkate alınması; metnin yorumlanması ve bulguların kuramla ilişkilendirilmesidir. Disiplinlerarası bir konumu olan konuşma analizi, daha çok dokümanlar ve sosyal yapı arasındaki ilişki üzerine odaklanmıştır. Bu yöntemle çalışılan konuların içine, sınıf ilişkileri, sosyal kontrol, sosyal düzen, ideoloji, güç gibi unsurları içeren araştırma konuları girmektedir (Jupp ve Norris, 1993, s. 39-41).

Nitel yöntemlerin derinlemesine ve detaylı yapılması özelliğine iyi bir örnek, vaka incelemesidir (örnek olay, case study). Bu yöntemde özel durumlar değerlendirme amacına göre seçilir. Vaka incelemesi bazı çözülmesi zor

problemlerin anlaşılmasında yararlıdır. Vaka incelemelerinde amaç, bireysel farklılıkları yakalamak, bir programı diğerlerinden ayıran özellikleri ortaya koymak veya bir deneyimi diğer örneklere taşıyabilmektir. İncelenen vaka bir insan olabildiği gibi, bir olay, bir program, bir zaman dilimi veya topluluk da olabilir. Amaçlanandan daha fazlasını elde etmenin mümkün olduğu bu araştırma şeklinde detaylara inmek, koşulları değerlendirmek ve bütüncül olarak durumu yorumlamak esastır (Patton, 1987, s. 20).

Ayrıca disiplinlerarası alanlarda geliştirilen; toplumsal dilbilim, klinik yöntem ve feminist araştırmacılar tarafından araştırmaya bakış açısını değiştirebilmek amacıyla geliştirilen feminist yöntem (feminist methodology) sosyal bilimler alanında uygulanan ve nitel yaklaşıma dayalı diğer örneklerdir (Mars-hall ve Rossman, 1989, s. 9).

Kütüphanecilikte Nitel Yöntemlerin Kullanımı

Kütüphanecilik alanında, araştırma yöntemlerine ilişkin literatür incelendiğinde, bu alanda kullanılan yöntemlerin büyük bir çoğunluğunun nicel yaklaşıma dayalı yöntemler olduğu görülmektedir. Son yıllarda bu alanda bazı araştırmaların birden fazla yöntemle yürütüldüğünü ve nicel yaklaşım dışında yeni yöntemlerin kullanılmaya başlandığını izlemek mümkündür.

Kütüphanecilik bir sosyal bilim olarak, bu alanda kullanılan araştırma yöntemlerinden yararlanmaktadır. Bu konuda en önemli sorunlardan biri, bilginin oluşumunun ve kullanımının, yanlı ve karmaşık bir olgu olmasıdır. Bilgi araştırmaları zor ve sosyo-kültürel açıdan derinliği olan araştırmalardır. Son yıllarda kütüphanecilik ve bilgi araştırmaları alanında yapılan çalışmalar kullanıcıların bilişsel (cognitive) özelliklerini de içine alarak geliştiğinden bu tür araştırmaların zorluk derecesi daha da artmıştır. Bu durum yeni araştırma yöntemleri arayışının yanı sıra, farklı yöntemlerin bir arada kullanılması gereğini ortaya çıkarmıştır.

Kütüphanecilikte 1920'lerde başlayan araştırma yöntemlerine ilişkin ilk tartışmalar nicel yöntemleri destekler niteliktedir. 1970'lerde alan dışında üretilen yeni yöntem ve yaklaşımların tanıtımı yapılmaya başlanmıştır. Bu dönemde nitel araştırmalar nicel araştırmalara alternatif olarak görülmesine

rağmen, alan içinde yeterince açıklanamamıştır. 1980'li yıllarda nitel-nicel karşılaştırması, kütüphanecilik alanının bir bilim olarak tartışılmasını da beraberinde getirmiştir. Kütüphaneciliğin fen bilimlerinden farkı ve sosyal bilimlerle ilişkisi üzerinde durulmuş, bu ilişkinin geliştirilmesinin gereği vurgulanmıştır. Bu dönemde sosyal bilimler alanında geliştirilen yöntemlerin kütüphaneciliğe uyarlanmasına çalışılmıştır. Son yıllarda nitel yöntemle yapılan araştırmaların sayısı hızla artmaktadır (Sutton, 1998, s. 264-269).

Busha ve Harter (1980, s. 147), kütüphaneleri; bir grup insanın, kaynakların, hizmetlerin, uygulama ve etkinliklerin kapsandığı resmi organizasyonlar olarak tanımlamakta ve bu alanda sorunların çözümünü için üç tür veri toplama tekniği olduğunu belirtmektedirler. Bunlar; kurumsal kayıtların ve istatistiklerin toplanması; kütüphanecilerin uygulama sonucu elde ettikleri deneyimler; ve, gözlem ve betimleme teknikleridir. Bu teknikler daha çok, kütüphaneyi bir sistem olarak ele alıp sorunlarını çözmeye ve büyük ölçüde de nicel araştırmaları desteklemeye yöneliktir. Oysa, kullanıcı araştırmalarının giderek önem kazanması, kullanıcının bakış açısının ve davranışlarının araştırılmasında nitel yöntemlerin ve buna uygun veri toplama tekniklerinin uygulanmasının önemini ortaya çıkarmıştır.

Kullanıcı araştırmalarında önemli bir isim olan Tom Wilson (1981), bu alanda nitel yöntem kullanmanın önemine değinirken, bunun nedenlerini de şu şekilde açıklamaktadır:

Nitel yöntemler; insanın günlük yaşamıyla ilgili gerçeklerin ortaya çıkarılması; bu gerçeklerin anlaşılmasıyla, insanları bilgi aramaya yönelten gereksinimlerin anlaşılması; gereksinimlerin daha iyi anlaşılabilmesi sonucu insanların günlük hayatında bilginin ne anlama geldiğinin anlaşılabilmesi ve bütün bunların sonucunda daha etkili bilgi sistemlerinin tasarlanabilmesi için en uygun araştırma yöntemleridir (s.11).

Başlangıçta kullanıcı araştırmaları, önceden yapılandırılmış soruların geniş kitlelere yöneltilmesiyle yürütülürken, zamanla daha küçük gruplarla, daha derinlemesine çalışmanın gereği anlaşılmıştır. "Ne" sorusu yerine "nasıl" ve "neden" sorularına yanıt arandıkça, araştırmaya bakış değişmiş, makro yaklaşımlar yerini daha yoğun ve ayrıntılı araştırmalara bırakmıştır. Kullanıcı araştırmalarında nitel yöntemle duyulan gereksinimin bir nedeni de sistem

merkezli çalışmalardan, birey merkezli araştırmalara geçiştir. Son kullanıcı (end user) unsurunun giderek etkisini artırması, bilgi erişimde bireysel özelliklerin büyüteç altına alınmasında önemli rol oynamıştır. Nitel yöntemin en önemli özellikleri olan insan davranışlarının anlaşılabilmesine ve içten gelen tepkilerin analizine olanak vermesi, bu yöntemi kullanıcı araştırmaları için cazip hale getirmektedir.

Kütüphanecilik ve biligibilim alanında kullanılan nitel yöntemler, genelde sosyal bilimlerin diğer alanlarında üretilen yaklaşımlardır. Bunlar içinde, özellikle kullanıcı çalışmalarında en sık yararlanılan kuram oluşturma (grounded theory) yaklaşımı öne çıkmaktadır. Bu yöntem Barney Glaser ve Anselm Strauss adlı iki sosyolog tarafından geliştirilmiştir. Kuram oluşturma yaklaşımı, toplanan verilerle bir sonuca ulaşmayı esas alan ve tamamen tümevarımsal bir mantıkla geliştirilen bir yöntemdir. Nitel yöntemlerle örtüşen bu özellikleri nedeniyle, sosyal bilimlerin pek çok alanında kullanılabilir. Kuram oluşturma yaklaşımıyla amaçlananlar şu şekilde sıralanabilir:

- keşfedilmek istenenin gerçekte ne olduğunu ortaya çıkarmak,
- verilere dayalı kuram geliştirmek ve bu yolla disipline katkıda bulunmak,
- insan davranışlarının, olguların karmaşıklığını ve çeşitliliğini sergilemek,
- davranışlarının altında yatan nedenleri anlayabilmek,
- karşılıklı etkileşimle kavrayışı geliştirebilmek, ve
- davranışlar, koşullar ve sonuçlar arasında oluşan karşılıklı ilişkiyi anlaşılır kılmak. (Strauss ve Corbin, 1998, s. 8).

Bir yöntemin tam olarak "kuram oluşturma" (grounded) olabilmesi için verilere dayanması, hem araştırmacı hem de araştırmayı kullananlar açısından kolaylıkla anlaşılabilir olması, diğer alanlarda ve farklı durumlarda uygulanabilir olması ve uygulama içinde değişen koşullara göre yeniden formüle edilebilir olması gerekir (Weingand, 1993, s. 23-26).

Kuram oluşturma yaklaşımı ile yapılan araştırmalarda kuram verilerin değerlendirilmesi sonucu oluşur. Bu nedenle çalışmayı baştan bir kurama oturma gereği ve zorunluluğu yoktur. Ayrıntılı görüşme, gözlem ve doküman incelemeleriyle çok sayıda veri toplanır. Toplanan bu veriler belli esaslara göre kodlanır ve yorumlanır. Özellikle 1990 sonrası kütüphanecilik alanında ku-

ram oluşturma ile yapılmış başarılı araştırmalar vardır. Ellis (1993) ve Reneker'in (1993) çalışmaları bu konuya örnek olarak gösterilebilir.

Kütüphanecilik alanında, kullanıcı çalışmaları için geliştirilen bir diğer önemli yöntem ise "anlamlandırma" yöntemidir (sense-making theory). Derwin tarafından 1970'li yılların başlarında geliştirilen bu yöntem, insanların duygusal yaklaşımlarını, bilgi ve diğer kaynakları nasıl kullandıklarını incelemeye yöneliktir. Yöntemin amacı, farklı koşullardaki bireylerin bilgi gereksinimlerini ve bilgi kullanım özelliklerini tanımlamaktır. Derwin ve Nilan (1986, s. 20-21) bilgi gereksiniminin bireyin iç dünyası ile ilintili olduğunu ve bireyin bu gereksinimi nasıl algıladığının açıklanmasının önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Kullanıcı merkezli yaklaşımla hazırlanan bu yöntemle, bilgi merkezlerinin kimler tarafından ne kadar kullanıldığı sorusu yerine, ne amaçla ve nasıl kullanıldığı sorularına yanıt aranmaktadır.

Yine son yıllarda kullanıcı araştırmalarında kullanılan bir diğer yöntem "optimal foraging theory" olarak adlandırılan yöntemdir. "Optimal foraging" terimi biyologlar ve ekologlar tarafından "optimal beslenme" olarak Türkçede de kullanılmaktadır. Bizim konumuzdaki literatürde bu sözcüğün Türkçe karşılığına rastlanmamıştır. Bu nedenle kütüphanecilik alanında "optimal foraging theory" sözcüğünün karşılığı olarak "optimal bilgilenme kuramı" teriminin kullanılması uygun bulunmuştur.

Optimal bilgilenme disiplinlerarası yapıda ve soru-yanıt esasına göre geliştirilmiş bir yöntemdir. Bu yöntem, etnolog ve biyologların, avcı ve hayvanların avlarını alternatifleri arasından nasıl ve neye göre seçtiklerine ilişkin gözlemlerinin antropologlar tarafından geliştirilmesiyle oluşmuştur. Bu yöntemde amaç, insan davranışlarının nedenlerini, özellikle bireylerin tercihlerini etkileyen çevresel faktörleri açıklayabilmektir. Bu nedenle sosyal davranışların ekolojik olarak analizine uygun bir yöntemdir. Optimal bilgilenme kuramı, insanların seçim yapmasını gerektiren tüm alanlarda kullanılabilir. Ekonomi ve tüketici davranışlarının araştırılmasında olduğu kadar, bilgi kaynaklarının seçiminde bireyin davranışlarını etkileyen nedenlerin araştırılmasına da uygundur (Sandstrom, 1994, s. 416-418).

Kütüphanecilik alanında içerik analizi ve vaka incelemesi sık kullanılan yöntemler arasındadır. Ayrıca etnometodoloji yönteminden kullanıcı araştırmaları alanında, insan-makine etkileşimi ile ilgili sorunların çözümünde yararlanılmaktadır.

Türk Kütüphanecilik Literatüründe Nitel Yöntemlerin Kullanımı

Türkiye’de kütüphanecilik alanında yapılan araştırmaların büyük bir kısmı nitel yöntemlerle gerçekleştirilmiştir. Ancak nitel yöntemin kullanıldığı bazı araştırmalar da literatürde yer almaktadır. Bunlar içinde içerik analizinin kullanıldığı çalışmaların diğer nitel yöntemlere göre daha fazla olduğunu söyleyebiliriz. Bu konuda Çakın’ın (1980) *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*’ni içerik ve yazar açısından değerlendirdiği araştırma içerik analiziyle yapılan çalışmalara bir örnek olarak verilebilir.

Türkiye’de kütüphanecilik alanında metodoloji ile ilgili çalışmalar sayıca çok olmamakla birlikte, bu konuda var olan genel eğilimi yansıtacak önemli araştırmalar mevcuttur. Ülkemizde bu konuda genel bir değerlendirme yapmaya fırsat veren çalışmalar üzerinde durmakta yarar vardır. Bunlardan ilki Altınörs (1983) tarafından üç kütüphanecilik bölümünde yapılan 54 tezi yöntem açısından değerlendiren yüksek lisans çalışmasıdır. Bu çalışma sonucu kütüphanecilik alanında belli yöntemlerin sık kullanıldığı ortaya çıkmaktadır. Bu yöntemlerden betimleme ilk sırada gelirken, tarihsel yöntem bunu izlemektedir.

Kurbanoğlu (1996), kütüphanecilik ve bilginbilim alanlarında yapılan tezleri yöntem açısından karşılaştırdığı çalışmasında önceki araştırmaların sonuçlarını destekler bulgulara ulaşmıştır. Bu araştırmada betimleme yönteminin her iki disiplin için de en çok kullanılan yöntem olma özelliği taşıdığı saptanmıştır.

Yontar’ın (1998) kütüphanecilik bölümlerinde 1958-1994 yılları arasında yapılan tezlerde kullanılan araştırma yöntemlerini içeren kapsamlı çalışmasında, tez konuları ile kullanılan yöntem ve araştırma tekniklerinin birbirine uygunluğu araştırılmaktadır. Kütüphanecilik tezlerinde belli konularda yoğunlaştığı ve belli yöntemlerin daha sık kullanıldığı görülmüş ve betimleme ile tarihsel yöntemlerin daha çok tercih edildiği saptanmıştır. Yontar’ın çalışma-

sında bilgi kullanımı ve kullanıcı eğitimi gibi konuların en az incelenen konular olduğunu ve nitel yöntemlerin bu dönemde pek kullanılmadığını görmekteyiz.

Yontar ve Yalvaç'ın (2000) *Türk Kütüphaneciliği* adlı mesleki dergiyi içerik analizi yöntemi ile incelemiş olmaları, bize Türk kütüphanecilik literatüründe yayımlanan çalışmalarda kullanılan araştırma yöntemlerini değerlendirmek açısından önemli ölçüde yardımcı olmaktadır. Araştırmada *Türk Kütüphaneciliği* adlı dergide, 1952-1994 yılları arasında yayımlanan 517'si mesleki makale ve 127'si araştırma makalesi olmak üzere toplam 644 makale kurumlar, konular, araştırma yöntemleri ve veri toplama teknikleri açısından değerlendirilmiştir. Araştırma sonucu, bu mesleki dergide yer alan makalelerin belli konu ve yöntemlerde yoğunlaştığı görülmüştür. Makalelerin %50'sinin literatür değerlendirmesi (literature review) yöntemiyle hazırlandığı, bunu ikinci sırada nicel yöntemlerle hazırlanan makalelerin izlediği saptanmıştır. Ancak bu dönemde, nitel yöntemlerle, vaka incelemesi, değerlendirme (evaluation method) veya bibliyometri yöntemleriyle yapılmış bir çalışmaya rastlanamamıştır.

Bu araştırma sonuçları, ülkemizde kütüphanecilik alanında yapılan tez çalışmalarında ve mesleki araştırmalarda nitel yöntemlerin yeterince kullanılmadığını göstermektedir.

Sonuç

Sosyal bilimlerde araştırma bir serüvendir. Bu yolculuğa çıkarken nereye varacağımızı tam olarak bilemediğimiz gibi, yol boyunca nelerle karşılaşacağımızı da bilemeyiz. Bu süreç boyu yaşananlar, varılan yer kadar, belki daha da önemlidir. Araştırmaya başlarken sahip olduğumuz bilgi, düşünce ve deneyimlerimiz ile sonuca ulaştığımızda sahip olduklarımız aynı değildir.

Araştırmadan amaç, konuya uygun yöntemler kullanarak, olay ve olguların gerektiği gibi incelenip, bulguların ortaya konabilmesidir. Nitel ve nicel yöntemler birbirine göre daha üstün yöntemler değil, aksine birbirini tamamlayan yöntemlerdir. Araştırılacak konuya uygun olarak, ayrı ayrı kullanılabilirler gibi, bir arada da kullanılabilirler. Nitel ve nicel yöntemi aynı araştırmada kullanan çok sayıda çalışma vardır. Bu yöntemlerin seçiminde

öncelikle araştırılacak konunun özelliği, toplanacak verinin niteliği, çalışılacak grubun büyüklüğü ve araştırmacının niteliği ön plana çıkmaktadır.

İnsan davranışlarının derinlemesine araştırılması gereken alanlardan birisi de kütüphanecilik, özellikle de kullanıcı çalışmalarıdır. Bu alanlarda yapılacak araştırmaların gerçek bulgulara ulaşması ve uygulamaya aktarılabilmesi açısından, nicel yöntemlerin yanı sıra nitel yöntemlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu amaçla, gerek kütüphanecilik eğitimi süresince, gerekse uygulama alanında nitel yöntemlerin tanıtılmasında yarar vardır.

Kaynakça

- Altınörs, G. (1983). *Türkiye'de kütüphanecilik bilim dalı konusunda yapılmış olan doçentlik, doktora ve bilim uzmanlığı tezlerinde kullanılmış olan araştırma metodları*. Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Bogdan, R.C. ve Biklen, S.K. (1992). *Qualitative research for education: an introduction to theory and methods*. Boston: Allyn and Bacon.
- Bradley, J. (1993). Methodological issues and practices in qualitative research. *Library Quarterly*, 63(4): 431-449.
- Busha, C. ve Harter, S.P. (1980). *Research methods in librarianship: Techniques and interpretation*. New York: Academic Press.
- Çakın, Y. (1980). *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni'nin içerik ve yazarlar yönünden değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Bilim Uzmanlığı Tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Dervin, B. ve Nilan, M. (1986). Information needs and uses. *Annual Review of Information Science and Technology*, 21, 3-33.
- Ellis, D. (1993). Modeling the information seeking patterns of academic researchers: a grounded theory approach. *Library Quarterly*, 63(4): 469-486.
- Güvenç, B. (1996). Türkiye'de sosyal bilimler, gelişmeler ve süreklilikler. *Dünya'da ve Türkiye'de bilim, etik ve üniversite* içinde (s. 23-35). Ankara: TÜBA.
- İnam, A. (1996). Çağdaş bilim kavramı. *Dünya'da ve Türkiye'de bilim, etik ve üniversite* içinde (s. 7-11). Ankara: TÜBA.

- Jupp, V. ve Norris, C. (1993). *Social research: Philosophy, politics and practice*. London: Sage Pub.
- Kurbanoğlu, S.S. (1996). Kütüphanecilik ve bilgi bilim tezlerinde kullanılan bilimsel araştırma yöntemleri: Bir değerlendirme. *Türk Kütüphaneciliği*, 10(4): 350-359.
- Marshall, C. ve Rossman, G.B. (1989). *Designing qualitative research*. Newbury Park: Sage Pub.
- Neuman, W.L. (1991). *Social research methods*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Patton, M.Q. (1987). *How to use qualitative methods in evaluation*. London: Sage Pub.
- _____. (1990). *Qualitative evaluation research methods*. 2nd ed. Newbury Park: Sage Pub.
- Reneker, M.H. (1993). A qualitative study of information seeking among members of an academic community: Methodological issues and problems. *Library Quarterly*, 63(4): 487-507.
- Rothery, M., Tutty, L.M. ve Grinnel, R.M. (1996). *Qualitative research for social workers*. Boston, MA: Allyn and Bacon.
- Sandstrom, P.E. (1994). An optimal foraging approach to information seeking and use. *Library Quarterly*, 64(4): 414-449.
- Strauss, A. ve Corbin, J. (1990). *Basics of qualitative research*. London: Sage Pub.
- _____. (1998). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. London: Sage Pub.
- Sutton, B. (1998). Qualitative research methods in library and information science. *Encyclopedia of Library and Information Science* içinde (vol.62, supp. 25, s. 264-278). New York: Marcel Dekker.
- Weingand, D.E. (1993). Grounded theory and qualitative methodology. *IFLA Journal*, 19 (1): 17-26.
- Wilson, T. (1981). User studies and information needs. *Journal of Documentation*, 37(1): 3-15.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (1999). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınevi.

- Yontar, A. (1998). Türkiye'de kütüphane ve bilgi bilimi konusundaki başlıca araştırma sorunlarının lisansüstü tezlerinde yansıması. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Dergisi Belge Bilgi Kütüphane Araştırmaları*, 4, 1-17.
- Yontar, A. ve Yalvaç, M. (2000). Problems of library and information science research in Turkey: A content analysis of journal articles 1952-1994. *IFLA Journal*, 26(1): 39-46.